

Etičar milosrđa

 pescanik.net/eticar-milosrda

Mario
Kopić

21. septembra godine 1860. umro je u sedamdeset i prvoj godini, nakon drugog srčanog udara i upale pluća, Arthur Schopenhauer. U radnoj sobi, u kojoj su ga našli kako sjedi mrtav u fotelji, visili su na zidu portreti Descartesa, Shakespearea, Goethea i Matthiasa Claudiusa, na pisaćem stolu stajala je Kantova bista, a u uglu na mermernoj konzoli – kao pozlaćena statueta – Buda. U zadnjem razgovoru pred smrt s prijateljem, izvršiocem testamenta i kasnijim biografom, advokatom i piscem Wilhelmom von Gwinnerom, Schopenhauer je izrazio svoju radost poglavito zbog toga “što su njegova prividno nereligiozna učenja “imala učinak religije” te su, zapremajući ispražnjeno mjesto izgubljene vjere, postala izvorishtëm najintimnijeg smirivanja i zadovoljavanja”. Na rastanku je još rekao: “Dospjeti do apsolutne ništine značilo bi mu samo jedno dobročinstvo; ali smrt ne daje izgleda na to. Samo, bilo kako mu drago, on ima barem čistu *intelektualnu savjest*”.

Parabolična priroda, taj filozof, koji je bio čudak među ljudima i sa svojim je pudlom pod imenom Atman (duša svijeta) na svakidašnjim dvosatnim ubrzanim pješačenjima postao nešto poput frankfurtske znamenitosti; filozof koji je svoju univerzalnu samilost zapravo darivao samo svom psu, psujući ga jedino kad se neprilično onečisti riječima “Ti, čovječe”; filozof koji je mrzio svijet i koji je, imućan rentijer, uživao u dobrom jelu i finoj garderobi (poput crnog fraka i kvekerskog šešira s bijelom ešarpom); filozof koji je prezirao ljude, a (nakon ljubavnih odnosa i neuspjelih ženidbenih planova) napose “ženske” (*die Weiber*), žudeći ipak cijelog života za priznanjem i jednom ženom; filozof koji je poricao volju za život, ali je, plašeći se patnje i umiranja, htio doživjeti starost od stotinu godina.

Svijet je moja predstava – tim prvim principom, a pozivajući se na Descartesa, Berkeleya, Kanta, ali i na indijske mudrace, Schopenhauer započinje svoje kapitalno djelo *Svijet kao volja i predstava*. To znači: nisu mi neposredno date same stvari, nego moje predstave o stvarima. Ne stablo, nego moja predstava o stablu, ne sunce, nego samo moje oko koje vidi sunce, i to samo kao predstavu. Može se reći: cjelokupan svijet sadržan u našim predstavama, čak i naše vlastito tijelo, nije ništa drugo nego svijet pojava što ih ljudsko saznanje i znanost ne premašuju. Kant je imao pravo: saznajemo “pojave”, ne “stvari po sebi”, nikako ne nešto apsolutno, pogotovo ne Boga.

No nema li čovjek u tom svijetu pojava ipak potrebu za nečim višim, za smislom, značenjem, suštinom cjeline? Tu potrebu, po Schopenhaueru, mora zadovoljiti sam ljudski subjekt: u slobodnom tumačenju ljudskog postojanja, koje se svakako treba potvrditi u što obuhvatnijem i povezanijem znanstvenom objašnjenju pojava svijeta uopće. Kako da se to zbude?

Čovjek kao tjelesno biće iskušava svoje tijelo dvojako: spolja kao objekt predstave, iznutra kao izraz volje. Riječ “volja” moramo shvatiti šire: čovjek svoje unutrašnje biće spoznaje (bolje: osjeća) kao *volju za život*, koja oblikuje i prožima sve pojedinačne organe, pobude, nagone, želje, strasti, sve do saznavanja. Preko naše volje, a ne putem saznanja, dolazimo

u doticaj sa "stvari po sebi". Tako je volja za život, kako je osjećam na vlastitom tijelu, ujedno "ključ za suštinu svake pojave u prirodi". Ono što svijet naše predstave iznutra drži na okupu, nije dakle duh, apsolut, Bog. *Svijet je moja volja*, to Schopenhauer može formulirati kao drugi, dodatni princip. Naime, unutrašnja suština svih pojava (od zemljine gravitacije do ljudske samosvijesti) je primarno sebe same nesvjesna volja, koja je slijepi i nezaustavljivi poriv (*Drang*). Taj poriv za životom, ta pravolja (*Urville*) jest ono što se pojavljuje u svim pojavama: svijet predstave egzistira kao volja koja se pojavljuje! Svijet je cijelom svojom suštinom *volja* i istovremeno sasvim *predstava*. "Volja za život (za Schopenhauera pleonazam) jest stvar po sebi, unutrašnja sadržina, suštastvenost svijeta".

No ta jedna te ista volja u mnogolikosti svojih pojava u prostoru i vremenu jest pravolja bez uzroka, bez počinka, bez cilja. Schopenhauer osporava uvjerenje o racionalnosti temelja svijeta koje je vladalo još od Grka: suština svijeta nije *logos*, *ratio*, ideja, um, apsolutni duh ili transcendentni subjekt, nego poriv, nagon, život, volja. U toj bezrazložnoj i besciljnoj volji za život, u tom neprestanom gonjenju prirode i u zamršenom kretanju povijesti ne može se uočiti nikakav smisao, nego posvuda samo nezadrživo, iskonsko tamno, slijepo, bezoblično, proturječno navaljivanje vitaliteta, stalno nastajanje i prolaženje, život, patnja, umiranje i novi život individuumu – bez ispunjenja.

Ljudsko postojanje je konačnost bačena u beskonačni prostor i vrijeme, bez čvrstog, apsolutnog gdje i kada. Život, koji je od samog početka već umiranje, razapet je između ispunjenja želja i čamotinje. Čovjek je najpotrebitije među svim bićima: prepušten sam sebi, u neizvjesnosti o svemu, samo ne o svojoj potrebitosti i nevolji. Ono što ga ipak drži u stalnom pokretu jest strah od smrti, dakle težnja za postojanjem, za životom, koji je ipak suštinski *patnja* (*Leid*), od koje se čovjek svaki put nanovo nastoji osloboditi osiguravanjem tog postojanja, navlačeći na sebe tako dosadu i neizvjesnost.

Bjelodano je: jedna, svemu imanentna, proturječna i trpeća pravolja za Schopenhauera je sveobjašnjavajući metafizički princip koji čovjeku treba pružiti odgovor na metafizičku potrebu za smislom, značenjem, suštinom cjeline. Iza svega stoji slijepi, bezrazložni i besciljni praporiv za životom. Tako izgleda Schopenhauerova metafizika: filozofija volje u duhu romantike, ali u izvornoj povezanosti platonske, kantovske, geteovske i staroindijske misli, i sve to s bitno negativnim, iracionalnim, a-teističkim, pesimističkim predznakom.

Duboki i sveobuhvatni pesimizam, utemeljen u Schopenhauerovu životu, filozof je zasnovao metafizički: cjelokupno je željenje i žuđenje, po pravolji koja je u suprotnosti sa samom sobom, bezgranično, neumorno, neutoljivo. Što je drugo čitavo postojanje nego težnja iz nedostatka, patnja i bol? Što je svaka životna priča nego najdublja povijest patnje? U malome često vesela igra, u cjelini pak žalobna igra. Život čovjeka? Promišeni poduhvat, poslovanje čija dobit ne pokriva troškove. Zajednički život? Pakao u kojemu su ljudi istovremeno mučene duše i đavoli koji muče. Sveukupan napredak i razviće čovječanstva? Apsurdno kruženje. Ne, uprkos svim optimističkim pokušajima opravdanja od strane jednog Leibniza, ovaj svijet nije najbolji nego *najgori od svih mogućih svjetova*. Ne, uprkos cjelokupnoj lukavoj optimističkoj filozofiji povijesti jednog Hegela, ovaj je *svjetski proces lišen uma, bez smisla i cilja!*

Ali kako je onda moguće *oslobođenje od patnje, iskupljenje*? Po Schopenhaueru, jedino samoiskupljenjem čovjeka. A kako dolazi do njega? Početak je umjetnost, napose *muzika*, ta najsavršenija, najčišća i najprodornija od svih umjetnosti, "kupelj duha". Upravo ona prikazuje ne samo praoblake ili ideje, koje u pravolji prethode svakom ostvarenju, nego i samu pravolju, a time i čistu suštinu svijeta. (Beethovenova muzika Schopenhaueru je egzemplaran uzor.) No, i umjetnost je, pa čak i muzika, Schopenhaueru samo početno iskupljenje, mir koji neprestano izmiče, privremena utjeha, prolazno okrepljenje, često samo za tren. Potpuno iskupljenje samo je tamo gdje intelekt teorijski prozre a volja praktički oporekne volju za život, to izvorište svekolike patnje. Dakle, *samosaznanje* i *samoporicanje*: samo za to čovjek ima pravu slobodu! Ona nije data u pojedinačnim činima (nema slobode izbora), nego je u samom korijenu čovjekova bića, u pravolji. Konačno iskupljenje nije stvar umjetnosti, nego etike: *etike odricanja i samilosti*. Tu a-teista Schopenhauer uočava etičko jezgro budizma i kršćanstva, koje je za njega u svom iskonu bilo asketsko. Na što se tu smjera? Bez ikakvih želja i opušten, umrtviti samoga sebe i odreći se svega što je srcu drago, istovremeno blažiti patnju drugih samilošću, sapatništvom (*Mitleid*). To se tumači više budistički nego kršćanski: *princip individuacije*, prostorno-vremensko dijeljenje jednog individuumu od drugog, kako to pokazuje svijet predstave, mora biti prevladan uvidom u suštinu svijeta: u svijet kao volju u kojoj je *sve jedno*. Stoga je patnja drugih i moja patnja. Stoga protiv egoizma individuumu, od kojeg dolazi svako zlo, zahtijeva saosjećanje ili saučešće u kojem čovjek zna da je jedno sa svim bićima (pa i životinjama) i njihovom patnjom i iz kojeg proishodi dobrota koja se izražava *pravednošću* i poglavito *nesebičnom ljubavlju*. Što čovjek više saznaje da je kao individuum samo prolazna pojava jedne volje za život i što on zato više iz sebe poriče vlastitu individualnu volju za život, to se više približava posvemašnjem ukidanju egoizma, istinskoj rezignaciji i svetosti. Uopćeno rečeno: iz egoizma proizlazi zlo i okrutnost, iz samilosti dobro.

Odatle i *askeza*: dragovoljno potiskivanje prirodnih nagona (osobito spolnog nagona), uspavlivanje strasti, umrtvljenje žudnji i htijenja. Schopenhauer je pun hvale za kršćanske, budističke i hinduističke askete. Te lijepe duše, svece, ne može dovoljno nahvaliti. No uz dobrovoljnu askezu svetaca postoji i drugi, uobičajniji put do spasenja: patnja što je dosuđuje sudbina i koja često može dovesti do potpune promjene čula, poricanja volje za život, rezignacije i svetosti, pa čak i do najviše radosti u smrti (ne samoubistvu, koje održava iluziju slobodne volje).

Ovim ili onim putem čovjek dakle dolazi do držanja bez ikakvih želja. Ko ga dosegne, njega u vlastitoj smrti ne može prestrašiti ni niština. Mirno će joj se prepustiti, prepustiti sasvim. Samo se tako skida prokletstvo, samo se tako zaustavlja krvotok života, patnje, umiranja i opet života, samo se tako prevladava individualnost i odustaje od volje za život. Odustajanjem od volje ukidaju se i sve pojave volje. Jer gdje nema volje nema ni predstave, nema ni svijeta. Jer suština svijeta po sebi je volja i sve pojave svijeta samo su njen objektivitet.

Što preostaje? "Prema nama u svakom slučaju ostaje samo Niština". Istinski cilj svijeta i čovjeka nije dakle brahman ili nirvana, nego Niština: "Mi dapače slobodno priznajemo: ono što preostaje nakon potpunog ukidanja volje jeste, za sve je one koji su još puni volje,

svakako niština. Ali i obratno, za one u kojih se volja preokrenula i porekla, ovaj je naš toliko realni svijet, sa svim njegovim suncima i mliječnim stazama – niština”. Niština – to je zadnja riječ u Schopenhauerovom glavnom djelu. Ostalo je šutnja.

Schopenhauerov pesimistički osjećaj života i svijeta utjecao je na mnoge, osobito na umjetnike, pjesnike i muzičare: od Jacoba Burckhardta do Maxa Horkheimera, od Richarda Wagnera do Hansa Pfitznera, od Thomasa Manna do André Gidea, od Emila Ciorana do Johna Graya. Taj je utjecaj vidljiv i kod Freuda i egzistencijalista. Mladi Nietzsche u cjelini je prihvaćao njegovu filozofiju i u njenom duhu duhovno je rastao. A Schopenhauerova etika saosjećanja u savremenoj post-modernoj filozofiji zadobiva sve veću težinu. Postaje kriterij etičnosti i temelj etika, poput one koju je razvijao Richard Rorty i kojoj se, iz drugih ishodišta (konačnost ljudskog bivstvovanja, neprikosnovenost života i respekt spram mrtvih), i sami pridružujemo.

Ukoliko se sada – prisiljeni najzad ne samo ekološkom krizom – sve više uzdržavamo od volje, možda ćemo u samilosti i saradovanju otkriti univerzalnost vlastite egzistencije. Valjalo bi svjesno početi živjeti nesigurno u onome prolaznom. Ovdje ima malo što da se očekuje, možda najviše da proiziđe više tolerancije, više neustrašivosti, bez životnih laži, ljubav koja postaje otvorenija, koja uključuje, a ne isključuje. No to malo – učimo od Schopenhauera – gotovo je sve što nam ostaje. Svaki, ma kako dobro smišljen, pokušaj da se ukine naša radikalna konačnost, koja time dolazi do izražaja, da se od života zahtijeva više, da čovjek postane neimar svijeta, može imati samo krajnje negativne posljedice.